

Temel İslam Kaynaklarında
AHLÂK ve İNŞÂ
-I-

Editörler

Prof. Dr. Adem YERİNDE
Dr. Öğr. Üyesi Yakup EROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Saadet ALTAY
Arş. Gör. Mübarek ÖLMEZ

**Temel İslam Kaynaklarında
Ahlâk ve İnşâ -I-**

Editörler

Prof. Dr. Adem YERİNDE
Dr. Öğr. Üyesi Yakup EROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Saadet ALTAY
Arş. Gör. Mübarek ÖLMEZ

Genel Yayın Yönetmeni:
Mustafa ÇALIŞKAN

Bu kitapta yer alan bölümlerin ilmî ve fikrî muhtevası ile dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Bütün yayın hakları saklıdır. Bilimsel araştırma ve tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında hiçbir yolla çoğaltılamaz.

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI
Yayın No: 297

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

ISBN 978-605-351-586-9

Kapak Tasarım: DIZGi **MIZANPAJ**.COM

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Aralık 2022 / İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları
Alayköşkü Cad. Küçük Sk. Civan Han No. 6/D:4
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr
bilgikitapdunyasi@gmail.com

İMAM MÂTÜRÎDÎ'DE ADALET-ZULÛM KAVRAMLARININ ANLAMI VE KULLANIM ALANLARI*

Dr. Öğr. Üyesi Adem LÖK**

İmam Mâtürîdî, yaşadığı dönemde diğer mezheplerin görüşlerini değerlendirmeye tabi tutmuş ve eleştirmiştir. Onun eleştirdiği ve hedef tahtasına koyduğu mezheplerin başında Mu'tezile gelmektedir.¹ İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile'yi hedef almasının sebeplerinden biri, Mâverâünnehir bölgesinde Mu'tezile'nin Hanefilik üzerinden yayılmış olması söylenebilir. O, bunu Ebû Hanîfe'nin ilmi geleneğini benimseyenler açısından tehlikeli bir durum olduğunu düşünmüş ve bu geleneği korumak maksadıyla Mu'tezile'yi oldukça sert eleştirmiştir.² İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye yönelik aşırı tepkisi, adeta kendi zihniyet dünyasını kaplayacak boyuttadır. İmam Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde Kâbî özelinde Mu'tezile'yi eleştirmiştir.³ *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne* adlı tefsirinde de Mu'tezile'yi eleştirmekten geri durmamıştır. Hatta bazı ayetler hakkında herhangi bir tevil ve tefsir yapmadan sadece Mu'tezile'nin görüşlerinin söz konusu ettiği ayete aykırı olduğunu belirtmekle yetindiği görülmektedir. O, Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerinin

---

* Bu sempozyum bildirisi, 2022 yılında Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN danışmanlığında hazırlanan *Hanefiliğin Oluşum Süreci ve İtikadi Mezheplerle İlişkisi* başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

1 Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, haz: Sönmez Kutlu, (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 63, 64.

2 Fethi Ahmet Polat, "Te'vilâtü Ehlî's-Sünne'de Mu'tezilî Söylemin Kritiği", *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik –Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı-*, ed. İlyas Çelebi, (İstanbul, İFAV Yayınları, 2012), 230, 235; Recep Önal, "İmâm Mâtürîdî Döneminde Mâverâünnehir'in İnanç Coğrafyası", *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî-Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*, haz.: Ahmed Kartal, (İstanbul: 2014), 646.

3 Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 19, 20.

merkezine onların Allah'ı yanlış sıfat ve nitelendirmelerle vasıflandırdıklarını koymuştur.⁴ Bunu yaparken de adalet ve zulüm kavramlarını kullandığı görülmektedir.

İmam Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* adlı tefsirinde adalet ve zulüm kavramların tanımlarını sıklıkla zikretmiştir. Ona göre adalet, bir şeyi ait olduğu ve bulunması gereken yere koymak, sınırlarını, konumunu ve yerini korumak demektir.⁵ Adaletin zıttı olan zulüm ise bir şeyi ait olduğu yerin dışında ait olmadığı başka bir yere koymak demektir.⁶ O, bu kavramları, siyasî ve sosyal alanlarda değil; tevhid ve sıfatlar konusuyla ilişkilendirerek itikadî alanda kullanmıştır. Ona göre rab ve ilahlığı Allah'a kulluğu da insanlara tahsis etmek adalettir. Allah'ı tenzih etmeyerek teşbih anlamlar taşıyan sıfatlarla nitelendirmek ise zulümdür. En büyük zulüm, vahdaniyet ve rububiyeti Allah'a ait kılmayarak bunun dışında başka bir şeye inanmaktır.⁷

İmam Mâtürîdî, adalet ve zulüm kavramlarını daha çok Mutezile'yi eleştirdiği konularda kullanmıştır. O, Mu'tezile'nin tevhid anlayışını eleştirirken adalet ve zulüm kavramlarını sıklıkla zikretmiştir. Ona göre Mu'tezililer, Allah'ı olması gerektiği gibi anlayamamışlardır. Bu ise adaletin zıttı olan bir zulümdür. Yine ona göre Mu'tezililer, her ne kadar kendilerini "Tevhîd ve Adalet Ehli" olarak isimlendirmiş olsalar da aklî düşünceyi yanlış kullanarak tevhid konusunda hataya düşmüşler ve gerçek anlamda Allah'ı bilememişlerdir. Bu nedenle tevhid, Mu'tezile'nin görüşleriyle anlaşılabilir.⁸

İmam Mâtürîdî'nin adalet ve zulüm kavramları üzerinden Mu'tezile'yi eleştirmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. İslam'ın temel inanç esaslarından biri olan tevhidin anlaşılması ve topluma yansımaları açısından önemlidir. Adalet ve zulüm kavramlarını ilişkilendirdiği konuların belir-

⁴ Örneğin Hac suresinin ondördüncü ayeti hakkında sadece Mu'tezile'nin irade, hidayet ve efâlül-ibâd gibi konularla ilgili görüşlerinin söz konusu ayete aykırı olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), VII/397, 398.

⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/401; 6/9, 558; ayrıca bkz.: Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, (İstanbul, İrşad, 2010), 163.

⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/456; 2/246, 454, 462, 487; 3/240, 241, 532; 4/364, 385, 516; 5/68; 6/181, 500.

⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/559; 7/101; 8/302.

⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/493, 494.

lenmesi ve Mu'tezile'yi bu kavramlar üzerinden nasıl eleştirdiği tespit edilmelidir. Bu, aynı zamanda Ehl-i Sünnet'in itikadî konulardaki ana görüşlerinin anlaşılmasını ve tarihi temellerinin belirlenmesini sağlayacaktır. Bu çalışmada, İmam Mâtürîdî'nin adalet ve zulüm kavramlarına verdiği anlamlar ve her iki kavramı kullanarak Mu'tezile'yi eleştirdiği hususlar üzerinde durulacaktır.

Mu'tezile'nin adalet ilkesi, Allah'ın kulların fiillerine mukabelede hakka riayet etmesinin gerekli olduğu düşüncesi olarak yer almıştır. Mu'tezile'nin bu anlayışı, Allah'tan kullara doğru seyreden bir eylem olarak kabul edilmiştir. İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye yönelik adalet ve hikmet kavramıyla cevap vermesi de bu yönde bir eleştiri olarak algılanmıştır. Oysaki İmam Mâtürîdî, Mu'tezile'yi Allah'ın adil olması veya olmaması gerektiği hususundan daha ziyade Allah'ı olması gerektiği gibi anlayamamakla itham etmiştir. Ona göre Mu'tezile, Allah hakkında yanlış akli çıkarımlar yaparak tevhid ve marifetullah konusunda hataya düşmüşlerdir. O, hidayete ve dalâlete düşmenin insanların kendi elleriyle olmadığını bilen İblis'in bile Allah'ı Mu'tezile'den daha iyi bildiğini özellikle belirtmiştir.⁹

İmam Mâtürîdî'ye göre tevhid, Mu'tezile'nin görüşleriyle anlaşılabilir. Hatta kendilerini kelam ilminin önderleri olduklarını zanneden Mu'tezile, bu ilimle meşgul olan sıradan insanların unvanını bile taşımaktan uzaktır. Çünkü fiiller konusunda, Allah'ın hâlık ve O'ndan başka her şeyin mahlûk olduğunu hususlarını tam olarak anlayamamışlardır.¹⁰ Yine İmam Mâtürîdî'ye göre hem Hâricîler hem de Mu'tezililer, kurtuluşun amellere bağlı olduğunu söyleyerek aslında Allah'ın rahmetini ve fazlını yok saymışlar, bu nedenle onlar gerçek anlamda Allah'ı bilememişlerdir.¹¹ İmam Mâtürîdî, fiiller konusunda, Seneviyye ve Mecusilerden daha çok Mu'tezile'nin ayıplanması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü ona göre Mu'tezile'nin kula ait fiilleri Allah'a nispet etmemesi, insanı Allah'tan üstün görmek demektir. Bu düşünce zındıklıktan bir parçadır ve diğer din müntesiplerinin bir ürünüdür.¹²

⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/371, 427; 6/79, 442; 7/79. Mâtürîdî'yle aynı bölgede ve dönemde yaşamış olan Ebû Mut'î en-Neseî de benzer ifadeler kullanmıştır. Ebû Mut'î en-Neseî, *Mekhûl b. el-Fadl, Kitâbü'r-Red alâ Ehlî'l-Bida' ve'l-Ehvâ'id-Dâle*, thk.: Seyit Bahcivan, (Konya: Hikmetevi Yayınları), 2013, 189, 190. Bu da bölgede Mu'tezile'ye yönelik aşırı bir tepkinin sonucu olduğunu göstermektedir.

¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 202, 318, 321.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/113.

¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 151, 317, 321.

İmam Mâtürîdî'ye göre Mu'tezililerin büyük günah işleyenlerin ebedi olarak cehennemde kalacaklarına dair düşünceleri, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek anlamına gelir. Aslında Mu'tezililer, Allah'ın rahmet ve lütfunu tam olarak kavrayamamışlardır.¹³ Mu'tezile, büyük günah meselesinde, Allah'ın meşietini de yanlış anlamışlardır. Eğer Mu'tezile'nin büyük günahları işleyenlerin ebedi olarak cehennemde kalacaklarına dair görüşleri doğru olsaydı, Allah'ın dilediğini bağışlama muhayyerliği ortadan kalkardı.¹⁴ Oysaki büyük günah işleyenlerin durumları, Allah'ın meşietine bağlıdır; dilerse azap eder, dilerse bağışlar ve cennete koyar.¹⁵ Büyük günah işleyenlerin kurtulacaklarına ya da cehennemde kalacaklarına dair kesin bir görüş belirtmek gerekli değildir. Aksine onlar hakkında tevakkuf etmek yani görüş belirtmemek ve onların durumlarını Allah'a havale (ircâ) etmek gerekir.¹⁶ Çünkü büyük günah işleyenler, Hâricîler ve Mu'tezililerin iddiasının aksine, vaîd kapsamında değildirler. Bununla birlikte günah işleyen müminlerin cehenneme gitmeleri mümkündür. Fakat günahları miktarınca cezalarını çektikten sonra oradan çıkarılırlar.¹⁷ Mu'tezile, büyük günahın mahiyetini, büyük günah işleyenin konumunu ve ircâ fikrinin hakikatini bilemediklerinden dolayı kebire sahiplerini mümin veya kâfir olarak isimlendirmekten kaçınmak zorunda kalmışlardır. Ebû Hanîfe ve onun görüşünü benimseyenler ise, büyük günah sahibinin konumunu ve nasıl isimlendirilmesi gerektiğini değil, Allah'ın onlara nasıl bir muamelede bulunacağını bilememişlerdir. Çünkü konuyla ilgili kesin bir hüküm vermeyi sağlayacak nakil gelmemiştir. Bu nedenle bu konuda ircâ fikrini benimsemek, kaçınılmaz bir durumdur.¹⁸

İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile'yi Allah hakkında yanlış tasavvurda bulunmakla itham ettiği bir husus da istitâat yani güç yetirme konusudur. İmam Mâtürîdî, bunun Mu'tezile ile aralarındaki temel anlaşmazlıklardan biri olduğunu belirtir.¹⁹ İmam Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile'nin istitâatin fiilden önce bulunduğunu kabul etmiş olmaları, Allah'ı aciz olmakla nitele-

¹³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/511, 512; VI/280, 449.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/518.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/554.

¹⁶ "بل وجب القول في حالهم والإرجاء في امرهم" Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/449, 450.

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4, 258, 375.

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 481, 482.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/291, 436, 437.

mekten başka bir netice doğurmaz.²⁰ Ayrıca Mu'tezile'nin kudretin fiilin gerçekleştiği zamana bağlı olmadığı düşüncesi, bir cebirdir; fiilin zorunlu olarak gerçekleştiği anlamına gelir.²¹ Yine Mu'tezile, iradeyi insana has kılarak sorumluluğu insana vermiş fakat bunu yaparken Allah hakkında yanlış tasavvur ve yorumlar yapmışlardır. Oysaki tüm fiillerde Allah'ın iradesi vardır. Ayrıca irade ile yaratma birbirinden ayrıdır. Fiillerin Allah'a nispet edilmesi, bunları Allah'ın yaratmış olması bakımındandır. İnsanlara nispet edilen fiiller ise aracı olma konumunda olduklarından dolayı yapılan bir nispettir.²² Mu'tezile'nin insanların kendi fiillerini kendilerinin yarattığı görüşü, Allah'a büyük bir acizyetlik yüklemek demektir. Oysaki olanı, olacak olanı ve olduğunda nasıl olacağını bilen Allah için böyle bir durum söz konusu değildir.²³ Mu'tezile, Kur'an'da Allah'ın her şeye kâdir ve her şeyin hâlikı olduğu²⁴ bildirilmesine rağmen, Allah'ın bazı şeylere kâdir ve bazı şeylerin hâlikı olduğunu söylemiştir. Oysaki her türlü yaratma, Allah'a nispet edilmelidir.²⁵ İnsanın iradesi, Allah'ın iradesinin dışında değildir. Mu'tezile'nin fiil ve kazançların insana ait olduğuna dair görüşü, Allah'ın iradesini sınırlamak anlamına gelir.²⁶ İrade meselesinde asl olan, Allah'ın önceden insanların yapacağı fiilleri bilmesi ve insanın onu tercih ettiği zamanda da yaratmasıdır. Aksi düşünüldüğünde Allah'ın işlerin neticesini bilmediği veya bunlar hakkında aciz kaldığı sonucu çıkacaktır.²⁷

Mu'tezile'ye göre Allah, herkesi hidayete erdirmek istemiş fakat insanların bazıları hidayeti kabul etmiş bazıları da dalâleti tercih etmiştir.²⁸ Hidayet, beyandan ve davetten ibarettir. İmam Mâtürîdî ise Mu'tezile'yi bu görüşlerinden dolayı Allah'ın iradesi karşısında insanların iradesinin konumunu belirleyememekle suçlamıştır. Ona göre hidayet ve dalâlet fiillerini Allah yaratmıştır. Mu'tezile'nin hidayetin beyan ve davetten ibaret olduğu düşüncesi, Allah'ın insanları hidayete erdirmeye malik olmadığı ve insanların iradesinin üstün olduğu ve insanların fiillerini Allah'ın yaratmaya kâdir

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/477, 478.

²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 350.

²² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/249, 250, 398, 399.

²³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/513; 2/219; 4/412, 413, 550; 6/50, 370, 421; 7/189, 217.

²⁴ "O, her şeye kâdirdir." (Maide: 5/120; "O, her şeyin hâlikıdır." (En'âm: 6/102).

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/523, 524; 4/249.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/241, 279.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/188, 189; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 483.

²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/407, 583; 2/109, 265, 421, 446; 4/155; 7/255; 8/181, 182; 10/501, 502.

olmadığı anlamına gelir. Bütün bunlar, Mu'tezile'nin Allah'ı yanlış tanımasının bir sonucudur.²⁹ İmam Mâtürîdî, bütün bunlardan dolayı, hidayet konusunda şeytan ve bütün kâfirlerin Allah'ın nimetini Mu'tezile'den daha iyi tanıdıklarını belirtmiştir. Mu'tezile'yi, Allah'ı olması gerektiği gibi tanımamak anlamında zulüm ve zalimlikle itham etmiştir.³⁰ Ayrıca kulların fiillerini kullun kendisine nispet eden Mu'tezile'yi mülhitlerle fikir birliği içerisine girmekle suçlamıştır.³¹ Hatta Mu'tezile'nin, Allah'ın eşyanın binde birini bile yaratmadığına ve âlemi yaratmaya kâdir olmadığına dair görüşlerinin olduğunu iddia etmiştir.³² Ona göre Mu'tezililer, Allah hakkında yanlış tasavvurda bulunarak, Allah'ın takdir, tedbir ve hâkimiyetinin insanların fiillerinde bulunmadığını iddia etmişlerdir. Yine Allah ve O'nun sıfatları konusunda yanlış düşünceye kapılmış ve O'nun kudret sıfatını anlayamamışlardır.³³

İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile'yi eleştirmesinin temel amacı, onların Allah hakkındaki yanlış telakkilerinin olduğunu ortaya koymaktır. Çünkü ona göre Mu'tezile, mahlukatı ilk yaratanın Allah olduğunu ikrar etmişler fakat fiillerin yaratılmasını Allah'tan nefyederek O'nun kudretini sınırlandırmışlardır. Onların bu düşüncesi, dünyadaki cehaletin en büyüğü ve en sefihidir.³⁴ İmam Mâtürîdî, halku'l-efâl konusunda "*Müşrikler istemeseler de.*"³⁵ ayetinin "*Mu'tezile istemeseler de*" demeyi gerektirdiğini belirtmiştir. Çünkü ona göre Mu'tezililer, Allah'ın kulların yaratmasını ve o fiiller üzerindeki kudretini reddetmişlerdir.³⁶ O, bu yanlış anlayış ve yaklaşımlarından dolayı "*Allah, zalimlerin söylediklerinden yüce ve büyüktür.*"³⁷ diyerek zulüm kavramına atıfta bulunmuş ve Mu'tezile'yi zalimler olarak nitelendirmiştir.

İmam Mâtürîdî'nin, Mu'tezile'yi en çok eleştirdiği konulardan birisi de aslah meselesidir.³⁸ Hatta aslah meselesini Mu'tezile ile adeta özdeşleştirmiştir. Mu'tezile'nin Allah'ın dini ve dünyevi işlerde insanlar için aslah ola-

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/265, 313, 314, 559; 4/253, 254; 8/389, 390, 481, 482, 675.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/308, 309.

³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 313.

³² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/195; 6/544.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/30, 73, 74.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/120, 122.

³⁵ Saff: 61/9.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/633, 634.

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/102, 103, 122.

³⁸ Fikret Gedikli, *Te'vilâtü Ehl-i's-Sünne'de Mâtürîdî'nin Mu'tezile Eleştirisi*, (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2021), 76, 184; Kıyasettin Koçoğlu, *Mâtürîdî'nin Mutezile'ye Bakışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 116.

nun yani en iyi olan şeyi yaratmasının zaruri olduğu görüşünü sıklıkla zikretmiş ve eleştirmiştir.³⁹ İmam Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile'nin diğer itikadî konularda yanlış görüşler ileri sürmelerinin sebebi, onların aslah görüşlerinin bir sonucudur. Çünkü Mu'tezile'nin aslah görüşü, onların itikatlarını özetleyen bir cümledir.⁴⁰ Buna mukabil İmam Mâtürîdî, Allah'ın dini konularda en iyi olan şeyi yaptığına dair Mu'tezililerin aslah görüşlerinin, bazı ayetleri yanlış yorumlamalarından kaynaklandığını, birçok ayete aykırı olduğunu ve Allah'ın aslah olmayanı da yaptığını her fırsatta dile getirmiştir.⁴¹ Mâtürîdî, Mu'tezile'nin aslah görüşüne karşılık olarak Allah'ın lütuf ve hikmet sıfatıyla cevap vermiştir. Hikmet, adalet kavramıyla yakın anlamlıdır.⁴² O, hikmet kavramını Mu'tezile'nin aslah düşüncesine karşı kullanmıştır.⁴³ Ona göre Mu'tezile'nin aslah görüşünü benimsemeleri, Allah'ın lütfkârlığını beklememelerinden kaynaklanmıştır.⁴⁴ Onların iddia ettikleri gibi dini konularda aslah olanı gözetmek Allah için gerekli olsaydı, bunu yamaması durumunda günahkâr ve zâlim olurdu. Ayrıca Allah, sadece üzerinde düşeni yapan olacak; lütuf sahibi olması ortadan kalkmış olacaktır. Bu nedenle Mu'tezile'nin aslah görüşü, Allah'ın vehhâb olmadığını söylemekle aynı anlama gelir. Oysaki Allah'ın insanlar için dini bakımdan aslah olanı yaratması zaruri olmadığı gibi gerekli de değildir. Allah'ın iradesi herhangi bir şeye bağlı değildir; Allah, dilediği şeyi yapar dilemediği şeyi yapmaz. Mu'tezile'nin iddiasının aksine aslah olanı da olmayanı da verebilir. Sadece aslah olanı yapacağını düşünmek, Allah'ın iradesine sınır koymak anlamına gelir. Oysaki Allah, aslah olanı değil hikmet ve adaletinin gereğini yapar.⁴⁵

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/456; 2/315, 344, 405, 447, 539; 3/248; 4/98; 6/317.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/46, 47, 101, 102.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/191, 441; 6/464, 521; 7/7, 53, 108, 408, 475, 492; 8/33, 103; X/250.

⁴² Emine Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 179; Ögük, "Mâtürîdî'de Hak, Adalet ve Hikmet Kavramları: Etkileşimleri ve Topluma Yansımaları", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*, ed. M. Raşit Akpınar, Recep Tuzcu, Aslı Menekşe, (İstanbul: Özsoy Yayınları, 2018), 185; Hilmi Demir, Muzaffer Tan, *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmam-ı Mâtürîdî*, (Ankara: Ay Yayıncılık, 2017), 77.

⁴³ Emine Taşçı Yıldırım, "Mâtürîdî'nin Hikmet Temelli İnâyet Anlayışı", *İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Hatice K. Arpağuş, Mehmet Ümit, Bilal Kır, (İstanbul: İFAV/Ümraniye Belediyesi, 2019), 633-643, 634.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/148, 602.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/456; 2/219, 315, 538, 539; 5/90; 8/203, 634; 9/55, 128, 129, 226, 502, 503; 10/101, 102.

Sonuç

İmam Mâtürîdî, Mu'tezile'yi adalet ve zulüm kavramları üzerinden eleştirmiştir. Bu eleştirilere bakıldığında itikadî konular olduğu görülmektedir. Onun eleştirilerinden anlaşıldığı kadarıyla Mu'tezile'yi Allah hakkında olması gerektiği gibi nitelendirme ve sıfatlandırma yapamadıkları dolayısıyla Allah'ı hakkıyla bilemedikleri üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Allah'ın her şeyi yarattığını, lütuf sahibi ve mutlak irade sahibi olduğu gibi hususları Mu'tezile'nin tam olarak anlamadıklarını belirtmiştir. Ona göre Mu'tezile, Allah ile insan arasındaki ilişkide insana sorumluluk verirken marifetullah ve sıfatlar konusunda yanlışla düşmüşlerdir. O, Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerini zulüm kavramını kullanarak yapmıştır.

İmam Mâtürîdî, Mu'tezile'yi din alanında akli düşünceyi kullanmalarını değil; tevhid, sıfatlar ve Allah-insan ilişkisi gibi itikadî konularda eleştirmiştir. Ona göre Mu'tezililer, doğru bir akıl yürütme yapamadıklarından dolayı Allah'ı olması gerektiği gibi bilememişler ve Allah hakkında yanlış tasavvurda bulunmuşlardır. Bu da adalet dışında kalarak bir tür zulüm ve zâlimliktir.

İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile'yi adalet ve zulüm kavramları üzerinden eleştirmesi kendisine has bir durum olmuştur. Ayrıca kendi mezheplerini "Tevhîd ve Adalet Ehli" olarak tanımlayan bir mezhebi tevhid konusunda eleştirmiş olması oldukça dikkate değerdir. Onun bu tutumu, daha sonraki Ehl-i Sünnet alimlerinin Mu'tezile'ye yönelik eleştirilerine bir zemin oluşturmuştur.

Kaynaklar

- Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Demir, Hilmi / Tan, Muzaffer, *Ehl-i Sünnetin Reislerinden İmam-ı Mâtürîdî*, Ankara: Ay Yayıncılık, 2017.
- Ebû Mutî' en-Nesefî, Mekhûl b. el-Fadl, *Kitâbü'r-Red alâ Ehlî'l-Bida' ve'l-Ehvâi'd-Dâlle*, thk.: Seyit Bahcıvan, Konya: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Gedikli, Fikret, *Te'vilâtü Ehl-i's-Sünne'de Mâtürîdî'nin Mu'tezile Eleştirisi*, Ankara: İlahiyât Yayınları, 2021.
- Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâtürîdî'nin Mutezile'ye Bakışı*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Hazırlayan: Sönmez Kutlu, 23-64, Ankara: Otto Yayınları, 2011,
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk.: Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İstanbul: İrşad, 2010.
- _____, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

- Öğük, Emine, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- _____, "Mâtürîdî'de Hak, Adalet ve Hikmet Kavramları: Etkileşimleri ve Topluma Yansımaları", *Mâtürîdî Düşünce ve Mâtürîdîlik Literatürü*, ed. M. Raşit Akpınar, Recep Tuzcu, Aslı Menekşe, 182-197, İstanbul: Özsoy Yayınları, 2018.
- Önal, Recep, "İmâm Mâtürîdî Döneminde Mâverâünnehir'in İnanç Coğrafyası", *Uluğ Bir Çınar İmâm Mâtürîdî- Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*, haz. Ahmed Kartal, 639-678, İstanbul: 2014.
- Polat, Fethi Ahmet, "Te'vilâtü Ehli's-Sünne'de Mu'tezilî Söylemin Kritiği", ed. İlyas Çelebi, *Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik –Milletlerarası Tartışmalı İlimi Toplantı-*, 230-271, İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Emine Taşçı, "Mâtürîdî'nin Hikmet Temelli İnâyet Anlayışı", *İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Hatice K. Arpaguş, Mehmet Ümit, Bilal Kır, 633-643, İstanbul: İFAV/Ümraniye Belediyesi, 2019.